

שיטת הרמב"ם בענין כתב יד בגיטין, קידושין, ומלוה

- א -

שנינו במשנה (גיטין פו.) ש"כתב בכתב ידו ואין עליו עדים" הוא אחד משלשה גיטין פסולים שאם נשאת הוולד כשר. נחלקו הראשונים במעמדו של כתב יד וביחסו לשטר רגיל - הן לפי ר"א שע"מ כרתי, והן לפי ר"מ שע"ח כרתי. רש"י על אתר (ד"ה ואם ניסת) והרשב"א (יבמות לא: ד"ה הא דאמרין; קדושין סה: ד"ה א"ל רב אשי) דנו אי מהני בכלל אליבא דר"מ, ואי שייך מדין כתב ידו כמאה עדים או מגזה"כ של "וכתב ונתן". הר"ע מברטנורא (שם במשנה בגיטין) הניח שמהני כתב ידו בלי ע"מ מדין "וכתב ונתן" גם אליבא דר"א. ואילו הרשב"ם (ב"ב קעו. ד"ה ואין עליו עדים) הכשיר דוקא בכתב יד שנמסר בפני ע"מ! על אף שנחלקו בהגדרת כתב ידו, כמעט כל הראשונים פסקו שמועיל הוא בגט.

אולם שיטת הרמב"ם היא כנראה אחרת. הרמב"ם דן במעמד של כתב יד רק בצירוף לעד אחד. וז"ל (הל' גירושין א: יג-יד): "לפיכך אם נתן לה גט בינו לבינה ואפילו בעד אחד אינו גט כלל. במה דברים אמורים בשהיה הגט בכתב ידי סופר אבל אם כתב הבעל הגט בכתב ידו וחתם עליו עד אחד ונתנו לה הרי זה גט פסול (ופוסל לכהונה). המאירי (גיטין פו.) כבר העיר שהרמב"ם השמיט את הדין של כתב ידו בלי עדים! הכסף משנה התקשה למה ראה הרמב"ם צורך להדגיש שכה"ג פוסל בכהונה, הרי המשנה הרחיקה לכת וקבעה שאם נשאת הולד כשר. אך ראוי לציין שהרמב"ם גם השמיט כל זכר של הלכה זו. ויתכן שגם בצירוף ע"א אין גט פסול זה מהני בדיעבד אלא לענין פסול כהונה. ולכאורה גם הראב"ד הבין שהרמב"ם התמקד דוקא בענין פסול ריח הגט. המהרש"ך (דפוס פרנקל) הציע שאמנם סבור הרמב"ם שבדיעבד מהני כתב ידו לחוד אלא שרצה הוא לחדש שגם בצירוף חתימת עד אחד עדיין הוה גט פסול. אבל הסבר זה אינו הולם את פשטות דברי הרמב"ם. יוצא איפוא שהרמב"ם לא מקבל פסק המשנה כפשוטו. כנראה לדעתו רק שייך גט בע"מ או בע"ה, כפי שהוא עצמו קובע בהמשך דבריו (שם, הט"ו-טז). אולי הרמב"ם אזיל בזה לשיטתו. הרי הרמב"ם שם, (ה"ג) קבע שלא שייך גיטין בלי עדים. ויש לדייק ממה שהסביר שע"מ עיקר בגט (הט"ו, יח) שדרישה זו נובעת לא רק מהצורך לעדי קיום במעשה הגירושין, אלא גם קשורה למעמד ושם שטר של הגט¹. אם כן, סביר לומר שלא שייך גט בכתב ידו, וגם בצירוף עד אחד אינו חל אלא לענין ריח הגט.

התקשו האחרונים למה הרמב"ם (אישות ג:ג) השמיט דין כתב ידו במסגרת של קידושי שטר. [2](#) אך לאור שיטתו בהל' גירושין, שאין כתב ידו באמת בגדר שטר, אין להתפלא כלל.

אך עדיין צריך עיון טובא מניין לו להרמב"ם לפסוק כנגד הפשט משועבדים מפורשת בגיטין?

- ב -

גרסינן במשנה סוף ב"ב (קעה.-קעה:): "המלוה את חבירו בשטר גובה מנכסים משועבדים, על ידי עדים גובין מנכסים בני חורין, הוציא עליו כתב ידו שהוא חייב לו גובה מנכסים בני חורין." נחלקו הראשונים אי נאמן הלוה לומר פרעתי במלוה שיש עליו כתב ידו כמו שנאמן כה"ג במלוה על פה או שמא אינו נאמן כדין מלוה בשטר. הרי"ף והרמב"ן (שם) ותוס' רי"ד (ב"ב מ.) פסקו שנאמן הלוה לומר פרעתי כנגד כת"י, ואילו בעל המאור (שם) והרשב"ם (ב"ב מ. ד"ה הודאה בפני ב'; קעו. ד"ה שאני התם) ותוס' (כתובות כא. ד"ה הוציא) הסיקו שאין טענת פרעתי נאמנת כנגד כתב ידו. הרמב"ן (מלחמות שם) הסביר את שיטת הרי"ף ככה: "והטעם שכיון שאינו גובה מן המשועבדים אין מקפידין עליו ומניחין אותו ביד מלוה אף על פי שהוא פרוע. ואין נוהגין כן בכתב ידי עדים מפני שיש לו קול על נכסי דלוה שהרי גובה מהמשועבדים." לפי הסברו, זה טענת פרעתי נאמנת כנגד כתב ידו נובע

ישיר מדין המשנה שאין גבייה בכתב ידו מנכסים משועבדים. ואפשר אולי להצדיק הסבר זה בדברי הריף

מכיון שהרי"ף עצמו מקדים הפסק שאין שיעבודים בכת"י להדין שנאמן הלוה לומר פרעתי כנגד כת"י. וז"ל: "אף על פי שהוחזק כת"י בב"ד אינו גובה אלא מנכסים בני חורין פירוש מאי טעמא דכמלוה בעדים על פה דמי. אי קא מודו ליה דלא פרע ליה גובה מנכסים בני חורין ואי קא טעין דפרע מישתבע שבועת היסט ומיפטר."

גם הרמב"ם פוסק שנאמן הלוה לומר פרעתי כנגד כתב ידו. וז"ל (הל' מלוה יא: ג) "הוציא עליו כתב ידו שהוא חייב לו ואין שם עדים אף על פי שהוחזק כתב ידו בבית דין הרי זה כמלוה על פה לכל דבר ואם טען שפרע נשבע הסת ונפטר ואינו גובה בכתב זה לא מן היורש ולא מן הלקוחות." ועיין במגיד משנה שקיבל כדבר פשוט שהוא על פי נימוקו של הרמב"ן "וכן כתב הרמב"ן ז"ל, ומפני שאינו גובה ממשועבדים." אך אין הסבר זה נראה כלל ברמב"ם. הנה יש לדייק בלשונו שקובע הרמב"ם שכתב ידו "כמלוה על פה לכל דבר" לפני שהביא פסק זה. ויש גם לדייק בסדר הדברים שהוא הפוך משל הרי"ף. הרמב"ם דוקא מביא הדין שטענת פרעתי נאמנת כנגד כתב ידו קודם שהביא הפסק שאין גובין בכת"י מנכסים משועבדים! לפי הסבר הרמב"ן סדר הדברים צריך היה להיות הפוך מכיון שיסודו של נאמנות הלוה לומר פרעתי נעוץ במה שאין קפידא בזה שעדיין מחזיק הלוה בכת"י הואיל שסוף סוף אין גבייה ממשועבדים על ידו. העובדה שהביא הרמב"ם דין נאמנות הלוה לומר פרעתי, שהיא הלכה שאינה מפורשת במשנה ושנחלקו בה, לפני שהביא ההלכה המקובלת שאין כתב יד משעבד נכסים צריכה עיון לפי המגיד משנה. וגם יש צורך להסביר למה הרמב"ם הסיק שכת"י הוה "כמלוה על פה לכל דבר", ולמה הכניסו דוקא במסגרת זו?

ונראה לפרש שגם לפי הרמב"ם יש קשר בין הדין שאין גבייה ממשועבדים בכתב יד והדין שנאמן הלוה לומר פרעתי כנגד כתב יד, אבל אין קשר זה ישיר וטכני כהבנת הרמב"ן. הן בעה"מ (ותוס', ורשב"ם הנ"ל) והן הרמב"ן הניחו שהגורם של "שטרך בידי מאי בעי", שקובע שהלוה אינו נאמן לומר פרעתי במלוה בשטר, הוא ביסודו דין אומדנא. לדעתם, אין מעמדו של כ"י בענין זה תלוי במעמדו הרשמי כשטר, אלא בשאלה אי למעשה שייכת אומדנא זו בכ"י. הבעל המאור סבור שאין נאמנות לומר פרעתי בכ"י גם אי אינו בכלל שטר משום ששייכת האומדנא של כ"י בידי מאי בעי. ואילו הרמב"ן חולק וסבור שהלוה נאמן גם אם כ"י הוה בגדר שטר משום שחסר אומדנא זו בכ"י מכיון שאינו מקפיד לא להשאיר הכ"י ביד המלוה הואיל ובכל זאת אין גבייה ממנו מן המשועבדים.

אולם הרמב"ם הביין אחרת הן לגבי "שטרך בידי מאי בעי" בכלל, והן ביחס לדין זה של כ"י בפרט. לדעתו, גם נאמנות הלוה לומר פרעתי וגם גבייה מנכסים משועבדים תלוי בשם שטר, ואם כן במעמד ההלכתי הרשמי של כתב יד - אי הוה בגדר שטר או לא. משום כך, הרמב"ם קבע מתחילה שכת"י הוה "כמלוה על פה לכל דבר" לפני שפסק שנאמן הלוה לומר פרעתי ושיאן גבייה ממשועבדים³ לדעתו, אין שום סיבה לא להפוך סדר הדברים כפי שהוא מופיע ברי"ף מכיון שאין הנאמנות לומר פרעתי נובעת ישירה מזה שאין שיעבודים, אלא ממה שמשתקף משני הדינים - שאין כת"י בגדר שטר. ואולי בכונה הקדים הרמב"ם את הדין שאין הלוה נאמן לומר פרעתי בכ"י כדי להדגיש שהדין שאין שיעבודים בכ"י שבא מיד אחריו, גם הוא מדין חוסר שם שטר, ואינו סתם ענין מעשי של חוסר קלא גרידא⁴.

- ג -

והנה הבעה"מ הקשה על שיטת הרמב"ן ודעימיה למה לא הזכירה המשנה בב"ב בפירוש שהלוה נאמן לטעון פרעתי כנגד כת"י, כמו שהזכירה שם שדומים כת"י ועדות על פה לגבי שיעבודים. אבל לפי הרמב"ם אפשר ליישב בנקל שהמשנה באמת כבר קבעה הלכה זו ברגע שהיא אפיינה כת"י כמלוה על פה ביחס לשיעבודים. אין המשנה חייבת לפרט כל פרטי דיני כת"י אלא לקבועה עקרונית אם כת"י הוה בגדר שטר או לא. לפי זה, אפשר להציע מקור לדברי הרמב"ם שאין כתב יד בלי עדים מהוה גט כשר אפילו בדיעבד על אף דברי המשנה בסוף גיטין שמכשירו. יתכן שהבין הרמב"ם שהמשנה בב"ב, שמסווגת כת"י יחד עם מלוה על פה לענין שיעבודים, ושקובעת, לפי הבנתו, שכ"י אינו בכלל שטר, חולקת על המשנה בגיטין!

ועיין ברש"י במשנה יבמות (ל: - המקבילה למשנה בגיטין). וז"ל (ד"ה כתב בכתב ידו): "דקי"ל (ב"ב קעה:)

הוציא עליו כתב ידו שהוא חייב לו גובה מנכסים בני חורין. אלמא כתב ידו בלא עדים מילתא היא. " גם רש"י קישר המשנה בב"ב והמשנה בגיטין (ויבמות) וקבע מעמד כת"י בגט על פי מעמדו בדיני ממונות, כפי שהצענו בהסבר הרמב"ם. אלא שרש"י למד מזה שכת"י מהני בכלל בממון שהיה בכלל גט גם! והנה הריטב"א ונמוק"י (שם ח: באלפס) הקשו עליו "דלא דמי כלל דהתם ראייה בלחוד בעינן והא איכא דהודאת בעל דין כמאה עדים דמי, אבל גבי גט כריתות בעינן." ויתכן שמתעם זה דחה גם הרמב"ם את שיטה כזו, אבל לא היה מוכן גם לקבל את מסקנת הנמוק"י וריטב"א ועוד ראשונים שכת"י מהני מגזה"כ וכדין נפרד שאינו קשור כלל למעמדו בדיני ממונות. אמנם הרמב"ם היה משוכנע, כמו רש"י ביבמות, שיש לקשר המשניות בגיטין יבמות וב"ב, ושאינן להבחין עקרונית בין מעמד כת"י בגט ובממונות. אם כן הוכרח היה הרמב"ם להסיק שהמשנה בב"ב שמסוגלת כת"י עם מלוה על פה לענין שיעבודים, וממילא גם לענין טענת פרעתי, חולקת על המשנה בגיטין, וממילא אין כת"י מהני בגט אפילו בדיעבד.

- ד -

הצענו שלפי הרמב"ם הנאמנות לומר פרעתי המבוססת על "שטרך בידי מאי בעי" אינה סתם אומדנא, אלא קשורה היא למעמד של מלוה בשטר. ולכאורה הדבר מפורש כן ברמב"ם ריש פרק זה. וז"ל (מלוה יא:א): "המלוה את חברו בפני עדים... זו היא הנקראת מלוה על פה ואינו צריך לפרעו בעדים. לפיכך אם טען אחר כך ואמר פרעתי נשבע היסת ונפטר. אבל המלוה את חברו בשטר צריך לפרעו בעדים. לפיכך אם טען ואמר פרעתי שטר זה אינו נאמן אלא אומרים לו או הבא עדים או עמוד ושלם לו חובו." וכבר העיר הגר"ח (חידושי הגר"ח על הש"ס שבועות מא). שהרמב"ם ניסח היחס בין הנאמנות לומר פרעתי וסוג המלוה באופן שונה ואף הפוך ממה שמקובל. הרי לדעתו, אין טענת פרעתי נדחית משום האומדנא של שטרך בידי מאי בעי אלא משום שבמלוה בשטר מחוייב הלוה לפרוע בפני עדים. והגר"ח הסביר שלפי הרמב"ם דין זה הוא מעין זכות וכח יתירה למלוה בשטר. דברי הרמב"ם אלו מחזקים הרושם שכל דין נאמנות פרעתי תלוי במעמד הרשמי של המלוה, ובכתב יד תלוי הדבר אי עקרונית הוה בגדר מלוה בשטר, ממש כדברים המזוייקים של הרמב"ם בהמשך (ה"ג)! ואין הדבר מקרי שדין וניסוח זה של כתב יד מופיע בפרק שמתחיל ומתמקד דוקא בהבחנת מלוה בשטר ומלוה על פה.

יש ראייה נוספת שלפי הרמב"ם דין "שטרך בידי מאי בעי" קשור למעמד השטר. הנה הרמב"ם (הל' טוען ד: ח) פוסק שאין הלוה נאמן לטעון פרעתי כנגד שטר בע"א מדין משאיל"מ. וז"ל: "לפיכך שטר שיש בו ע"א וטען שפרעו... הרי זה מחוייב שבועה ואינו יכול להשבע ומשלם." ⁵ אם נגיד ששטרך בידי מאי בעי אינו אלא אומדנא שאינה קשורה למעמד ודיני שטר, פסק זה צריך עיון טובא. הרי ממה נפשך, אם שייכת אומדנא זו כה"ג למרות שאין בשטר אלא ע"א, אז חייב הוא לשלם גם בלי דין משאיל"מ. ואם לא שייכת אומדנא זו מכיון שאין בשטר זה אלא ע"א ולא מקפידים כל כך לא להניחו ביד המלוה, אז למה אינו נאמן, ומה שייך לחייבו לישבע, הרי אין העד החתום בשטר יודע אם נפרע החוב או לא. ושמעתי ממו"ר הגר"ד זצ"ל בשם הגר"ח זצ"ל שהוכיח מדברי הרמב"ם שדין זה של שטרך בידי מאי בעי אינו סתם אומדנא, אלא שיש לטענה זו כח הגדת העדים שבשטר מדין ר"ל - שעדים החתומים בשטר נעשה כמי שנחקרה עדותם בב"ד. לפי הרמב"ם מי שתופס השטר יכול לטעון בשם העדים שבשטר לא רק שאין השטר מזוייף ושהכל בהכשר נעשה, אלא גם שלא נפרע השטר עד שיש ראייה ברורה על כך. אם כן, כשיש ע"א בשטר חייב הלוה לישבע שפרע ואינו יכול לישבע מכיון שאינו ממש מכחיש העד, והוה בגדר דין משאיל"מ ⁶.

בכל אופן, לאור ב' פסקי הרמב"ם, ברור הוא שהדין של נאמנות לענין פרעון מתלא תלוי במעמד הרשמי של מלוה בשטר. ומוכן למדי שלפי הרמב"ם הלוה נאמן לטעון פרעתי כנגד כתב יד מכיון, שלדעתו, כ"י אינו בגדר מלוה בשטר. אם כן, פסקי הרמב"ם בענין מעמד כתב יד בהל' גירושין, אישות, ומלוה לשיטתו הוה.

[1] אך עיין גם מש"כ במאמר בענין "שיטת הרמב"ם בענין ע"מ עיקר ועדות שבטלה מקצתה בגט ושאר שטרות", קול צבי ב' (תש"ס), עמ' 141-171.

- [2] ועיין בלחם משנה ובמשנה למלך שם. הצעתי הסבר אחר לתופעה זו במאמר "שיטת הרמב"ם בענין עדי קיום בגיטין וקדושין", בית יצחק כ"ט (תשנז), 393-383.
- [3] כמובן, יש גם לדון בכלל בענין גבייה ממשועבדים במלוה בשטר - אי תלויה בקנין שטר, או ראייה ובטיחות על החוב, או סתם בגורם של קלא כפשטות הגמרא ב"ב קעו. קדושין יג. ישנן כמה ראיות שלפי הרמב"ם (הל' מלוה, הל' ערכין, הל' אישות וכו.) שונה השיעבוד בשטר מדין שיעובדא דאורייתא ששייך גם במלוה על פה, ושלדעתו אין הגורם הטכני של קלא הקובע הבלעדי למרות מש"כ בהמשך בהל' מלוה יא:ד. עיין גם בחידושי הגר"ח על הרמב"ם אישות טז:כה; שבועות ח:יג. ביחס להדין שאין שיעבודים בכ"י, עיין גם בהבנות השונות של המשך הגמרא ב"ב קעו. - "הוחזק כת"י בב"ד מאי וכו. בהו"א זו לא שייך כל כך הגורם של קלא. ואכמ"ל.
- [4] גם את דברי הרי"ף אפשר לפרש כעין הצעתנו ברמב"ם שגם הוא הדגיש הדמיון למלוה על פה בהקשר זה. ולכאורה כן הבינו גם התוס' בכתובות, אלא שהתקשו הם למה אין כת"י בגדר שטר, וגם למה אין האומדנא קובעת.
- [5] שיטה זו מיוסדת על הבנה מסויימת בסוגיא של נסכא דר' אבא ב"ב לד., ועיין בדברי הראב"ד שחולק עליו - "משלים הוא ממשל, ולמה לא יכחיש העד מכל וכל בשבועתו שפרע..."
- [6] ונראה לפרש שאין סתירה בין גישת הרמב"ם בפ"א הל' מלוה, שאין הלווה נאמן לומר פרעתי מדין כח וזכות נוסף למלוה בשטר. ושיטתו בפרק ד' הל' טוען, בה משתמעת כאילו העדים (או עד) בשטר עצמם מעידים שעדיין לא נפרע החוב. הנה הסביר הגר"ח (חידושי רבינו חיים הלוי על הרמב"ם הל' עדות ג:ד; ה:ו; הל' גירושין ו:ט; חידושי הגר"ח על הש"ס ב"ב קסב; ומפי השמועה בכמה מקומות) שיסודו של עדות בשטר, שבגללו העדים מסוגלים להעיד על מה שלא ראו על פי טענות הסבירות של תופס השטר, נעוץ בדין דעת המתחייב היוצר השטר והקובע שאין חסרון של מפייהם ולא מפי כתבם. ואפשר לפרש שדעת המחייב זה הוא הקובע שבמלוה בשטר כל שאין ראייה שנפרע כאילו העדים מעידים שלא נפרע, כפי שיוצא מהרמב"ם הל' טוען, והוא גופא הכח והזכות הנוסף שכאילו התחייב בו הלוה במלוה בשטר מתחילה שקובע שכדאי לו לפרוע דוקא בפני העדים! ואכמ"ל.